

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği: dövlət müstəqilliyimizin bərpasının 30-cu ili - Azərbaycan dövlətçiliyi müasir mərhələdə

Faiq Ələkbərli
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

VIII YAZ

1950-ci illərin başlarında qələmə aldığı "Milli təsanüd" məqaləsində M.Ə.Rəsulzadə yazırdı ki, dövlətin formalaşması bir neçə mərhələdən keçib: "Hürriyyət prinsipi ilə mülkiyyət əsasının mədəniyyət tarixində oynadığı rol böyük rol məlumdur. XVIII əsrin sonları ilə XIX əsrin əvvəllərində elm, fənn, fəlsəfə və estetik sahəsində görülən partaq müvəffəqiyyətlərin anası "hürriyyət"; onlarla birlikdə yürüyən sənaye inqilabı nəticəsindəki maddi tərəqqilər ilə iqtisadi gelişmeyi doğuran da "mülkiyyət" olmuşdur".¹ Onun fikrincə, bunun ardınca bir sıra ölkələrdə baş verən mühüm ictimai-siyasi hadisələr liberal düşüncə tərzini ortaya qoymuşdur: "Siyaset sahəsində fransız inqilabının elan etdiyi "insan haqları" bəyannaməsində, iqtisad sahəsində də Mançestr məktəbinə mənsub iqtisadçılardan "burax keçsin, burax yapsın" şəklindəki formullarıyla

Rəsulzadəyə görə fərdin mənəvi mənliliyini təşkil edən ortaqlı bütün qiymətlərin qaynağı milli cəmiyyət, onu təmsil edən də dövlətdir.

O, yazırdı: "Fərd digər fərdlərlə ortaqlı olduğu bu mənəvi mənliklə özünə məxsus mənfəətlərdən ibarət maddi mənlik arasında ixtilaf çıxınca, maddiliyini mənəviliyinə fəda etmək məcburiyyətindədir. Hürri və kamil insan olmaq fəzilatının hökmü bundan başqa ola bilməz. Dövlətlər, millətlər və cəmiyyətlər ancaq «canlarını cananlarına fəda edə bilənlər» bu kimi üzvlərə malik olduqları zaman uzunömürlü ola bilərlər".⁹ Rəsulzadə dünyada hakim olan iki əsas sistemdən fərqli olaraq belə bir müddəa irəli sürür: "Madam ki, millətçiyiz, diyoruz; madam ki, milli dövlət istiqlalını müdafiə ediyoruz, o halda bizim üçün nə kosmopolit liberalizmə və nə də kommunizmə təhəmmül caiz olamaz. Bizcə müdafiə ediləcək yeganə sosial sistem milli təsanüd sistemidir."

asaslandırılan bu prinsiplər burjuva inqilablarında qəhrəmanlıqlar yaradan liberal düşüncə sisteminin əsasını təşkil etmişdir. İnsanı, orta əsr gerilyinin siyasi, dini və iqtisadi üç qatlı zərurət və əsarət məhkumiyyətlərindən qurtaran və fərdə cəmiyyət içində layiq olduğu vətəndaş mövqeyini verən qüvvət liberalizmin zəfəri olmuşdur".

Liberal dövlətin mahiyyətinə gəlincə, Rəsulzadə yazır: "Liberalizm, dövlətin vətəndaş üzərindəki hakimiyyətini ən az dərəcəyə endirib, onu yalnız daxili asayiş ilə xarici əminiyət təmin edən cəmiyyət xidmətində və nəzarətində bir müəssisə görmək istəmiş; dinin dünya işlərindən ayrılığını tələb edərək, vicdanların hər cür təzyiqdən azadlığını gözü almış; iqtisadi sahədə dəxi satış təşəbbüsünün istiqlalına hörmətlə mülkiyyətin qıtsallığını elan etmişdir. Liberalizmə əsas ideal, fərdin ən çox hürriyyəti və dövlətin vətəndaşlar arasındakı qarşılıqlı münasibətə ən az müdaxiləsidir. Şəxsi təşəbbüslərlə mülkiyyət haqqını tapdayan və təhdid edən hər hansı dövlət mü-

daxiləsi bu sistemin klassik baxışına qətiyyətlə uyğun deyildir."

Rəsulzadəyə görə liberal dövlət müəyyən bir zamana qədər tarixi vəzifəsini müvəffəqiyyətlə görmüş, feodalizm sistemində bağlı qalan cəmiyyət qüvvələrinin hər sahədə açılaraq irəliləməsinə təmin etmişdir. Ancaq hər tarixi cəmiyyət növü kimi zəncirlərini qıraraq böyük bir sürətlə irəliləyən liberal cəmiyyət də içindəki əks qüvvələrin böyüməsilə yeni ictimai təzadlar qarşısında qalmışdır. O, yazırdı: "Başiboş (azad) rəqabət əsasına dayanan liberal istehsal sistemi təşəbbüslü və eqoist fərdlər arasında hüdud və ölçübilməz bir mücadiləyə meydan vermişdir. Bu isə bildiyimiz kapitalizmi doğurmuş və ona bağlı bütün sosial təzadları qanadlandırmışdır. Sözdə siyasi hürri, mənən hürri və iqtisadi hürri

olan vətəndaşlar, budur yarını məchul, bir dilim çörək qazancının əsiri bir hala gəlmişlər. Zahirə hakimiyyət «ümumun rəyinə» dayanan parlament içində yaradılmış «məsul hökumətlər»də isə də, həqiqətdə əsil hakimiyyət yeni para aristokratiyası deyilən bankirlərlə fabrikaçıların əlində. Bir tərəfdə gözqamaşdırıcı əfsanəvi zənginlik, o biri tərəfdə isə ürek yaxan bir fərlı səfalet. Sinfə qarşı sinif. Daxili mücadilə. Vətəndaşlar bıçaq-bıçağa".

Liberal cəmiyyətdə yeni qüvvələrin meydana çıxdığını qeyd edən Rəsulzadə bunlardan birinin də kommunizmə olduğunu yazır: "Liberal dövlət bizzat kəndi sisteminin məhsulu olan kapitalizmin doğurduğu böhranla mücadilədən acizdir. Bu təzadla yenə cəmiyyət içərisində doğan yeni qüvvətlər qarşı gəlirlər. Kapitalizmin doğurduğu proletar sinfinə dayanan inqilabçı sosializm ideolojisi doğur. Digər adı kommunizm olan bu ideolojiyə görə, burjuva cəmiyyətini iztirablarda tutan şey liberalizmin istehsal sahəsindəki anarxiyaya izn verən fərdiyyətçili-

yidir. İstehsal alətləri üzərindəki şəxs mülkiyyəti haqqı baqi qaldıqca-kommunistlərə görə-insan cəmiyyətinin iztirabına son gəlməz. Cəmiyyətlərin bir millət və dövlət içində vəhdətləri onlarca bəhs mövzusu olamazg Hökumət demək, Leninin təbrincə, həddi zatında bir sinfin digər sinifləri əzmək və kəndinə tabe etmək üçün qurmuş olduğu cəbr makinasından başqa bir şey deyildir. Bunun üçün də Marksə görə, əmələnin nə vətəni, nə də milləti var. Vətən və millət his-sindən məhrum olan bu insanlar zümresi - proletariət burjuva «dik-tatorluqlarını» devirərək, kəndi hakimiyyətini quracaq və təcridlə bütün sinifləri ortadan qaldıraraq sinifsiz və təzadsız bir cəmiyyət yaradacaqmış. Hürriyyət və mülkiyyət prinsipləri üzərində qurulan mədəniyyəti

tin səlamətidir. Şəxsin olsun, zümre və ya sinfin olsun - hürriyyəti, topluluğun yüksək mənfəətləri və hürriyyəti pozmaq şərtləri ilə çərçivələnmişdir. Liberalizm bu hüdudu bir şəxsin hürriyyəti ilə digər şəxsin hürriyyəti arasında ancaq etibar edir; bunun üçün də dövlətin vəzifəsini sadə bir zabite və məhkəmə dərəcəsinə endirmək istəyirdi. Solidarizmdə isə dövlət millətin müəssil və cəmiyyətdəki münasibətlərin nəzimidir. Bu surətlə, solidarizm hürriyyət və mülkiyyət müəssisələrində qoyulmuş təbii təşəbbüs və ilərləmə həmlələrini zədələmədən, kapitalizmin liberal sistemdə ümumi mənfəət zərərinə işləyən ifratlarının önünə keçmək vəzifəsini dövlətə verir".

Rəsulzadə daha sonra yazırdı ki, sinifləri əsas olaraq alan kommu-

mənəvi birlik təşkil edən bir millətin fərdləri, topluluğun ortaqlı mənfəətlərini qorumaq üçün öz şəxsi istək və mənfəətlərini hüdudlandırmaq məcburiyyətindədirlər. Topluluğun mənfəətlərini təmsil edən müəssisə dövlətdir. Fərdin mənəvi mənliliyini təşkil edən ortaqlı bütün qiymətlərin qaynağı milli cəmiyyət, onu təmsil edən də dövlətdir".

Rəsulzadəyə görə fərdin mənəvi mənliliyini təşkil edən ortaqlı bütün qiymətlərin qaynağı milli cəmiyyət, onu təmsil edən də dövlətdir. O, yazırdı: "Fərd digər fərdlərlə ortaqlı olduğu bu mənəvi mənliklə özünə məxsus mənfəətlərdən ibarət maddi mənlik arasında ixtilaf çıxınca, maddiliyini mənəviliyinə fəda etmək məcburiyyətindədir. Hürri və kamil insan olmaq fəzilatının hökmü bundan başqa ola bilməz. Dövlətlər, millətlər və cəmiyyətlər ancaq «canlarını cananlarına fəda edə bilənlər» bu kimi üzvlərə malik olduqları zaman uzunömürlü ola bilərlər".⁹ Rəsulzadə dünyada hakim olan iki əsas sistemdən fərqli olaraq belə bir müddəa irəli sürür: "Madam ki, millətçiyiz, diyoruz; madam ki, milli dövlət istiqlalını müdafiə ediyoruz, o halda bizim üçün nə kosmopolit liberalizmə və nə də kommunizmə təhəmmül caiz olamaz. Bizcə müdafiə ediləcək yeganə sosial sistem milli təsanüd sistemidir".

Rəsulzadə inanırdı ki, milli-dini dəyərlərlə sosial-demokrat və liberal dəyərlərin uzlaşmış nöqtəsinə çatmaq olar. Rəsulzadə bolşeviklərdən fərqli olaraq sosial məsələyə, onların milli məsələyə yanaşdıqları kimi baxmadığını ortaya qoyurdu. Rəsulzadə sosial məsələlərə milli yöndə baxmaqla, bolşeviklərin proletar «millətçilik» baxışlarını heçə endirmiş oldu. Rəsulzadə bolşeviklərin güya, millətçilik məsələsinə hörmətlə yanaşması fikrinin yanlış olduğunu isbat etdi. O, əsl milli təsanüdü necə olmasını göstərməklə həqiqətin ortaya çıxmasına nail oldu. O, "Milli mücadilədə sosial şüarlar" məqaləsində yazırdı: "Milli dava və sosial məsələ. Bu iki anlamı bir-birindən ayırmaq qəbul olsa idi, yuxarıdakı ilk suala mənfi cavab verər, «milli hərəkat adamlarına sosial məsələlərə məşğul olmaq caiz deyildir!» deyirdik. Halbuki, həqiqət öylə deyildir:

Bir kərə «millət»in özü ictimai, yəni sosial bir anlayıdır. Milli dava dəxi, əhatəli və ötkün bir baxışla, sosial bir davadır. Bir millət nə zaman müstəqil olur və bu istiqlalı nə üçün istər? Bu suallara cavab aradığımız zaman milli istiqlal davası ilə sosial məsələlər arasında ayımlıq deyil, dərin bir bağlılıq olduğunu görürüz. Bir millətin dışarıya qarşı həqiqi istiqlalı, içəridəki milli hakimiyyətinin həqiqiliyi ilə mütənasibdir. Dövlətlər arasındakı «milli istiqlal» anlayımının bir dövlət içindəki qarşılıqlı, «milli hakimiyyət» sözündəki mənaıdır.¹¹ O, fikirlərinə davam edərək yazırdı: "Azlıqın çoxluq üzərindəki cəbrinə, qoçqomaqların əməqlərini zərləmələrinə, qüvvətlərin zəifləri istifadə etmələrinə, çalışdıranların çalışkanları azdıklarına təhəmmül edən cəmiyyətlərdə milli hakimiyyətin kökdəşliyinə qane olmaq qeyri-mümkündür. İctimai bünyəsi, bu və ya digər şəkildə həll edilmiş sosial məsələlər üzündən, biri birinə zidd mənfəətlər daşıyan düşmən zümre və siniflərin amansız çəkışmələri ilə didilən bir cəmiyyətin nə içəridə milli hakimiyyəti, nə də dışarıda milli istiqlalı qətiyyətlə təmin edilməz".

nizm kimi, fərdləri nəzəri-etibara alan liberalizm də daha kosmopolit və internasyonaldır. Ona görə, yalnız solidarizm millidir. O, yazırdı: "Çünkü sadə şəxslərin və siniflərin maddi mənfəətə bağlı xüsusiyyətlərinə deyil, siniflər və fərdləri bir cəmiyyət halına gətirən mənəvi qüvvələr böyük qiymət verir. Bu mənəvi qüvvələr isə millət və dövlətlərin gerçəkləşməsində birləşdirici amil olaraq təsir edən dil, din, tarix və ümumiyyətlə, kəltür və ortaqlı ideal kimi mənəvi qüvvələrdir".⁷ Bununla da o, həmrəylikdəki bu milliliyin mənəvi dayaqlarının birləşdirici amilini «dil, din, tarix və ümumiyyətlə, kəltür və ortaqlı ideal kimi mənəvi qüvvələrdə» görürdü.

Rəsulzadəyə görə, liberalizm mədəniyyətin ruhunu fərdin yaradıcı eqoizmində, kommunizm sinfi eqoizmdə görür ki, hər ikisi ifrata varanda cəmiyyət üçün zərərli olur. Bu baxımda sinfi və fərdi eqoizmi qəbul etməyən Rəsulzadə bütün bunlardan çıxış yolu olaraq solidarizmi göstərdi: "Liberalizm mədəniyyətin ruhunu fərdin yaradıcı eqoizmində görür. Kommunizm isə bunu sinfi eqoizm ilə təbdil edir; solidarizm isə mədəniyyəti fərdi eqoizmlə cəmiyyət mənfəətləri arasındakı ahəngdən ibarət bilir. Liberal cəmiyyətdə başqasını düşünmək (alturizm) qəhrəmanlıqdır. Solidarizmdə isə bu bir vəzifədir. Kəltür və tarix bağlarıyla

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur